

T.C. MERKEZ BANKASI VE DÖVİZ PİYASASI*

*Erdinç TOKGÖZ***

ÖZET

T.C.Merkez Bankası, 1980'li yılların ikinci yarısında "para piyasası"nın dört alt piyasasıyla ilgili düzenlemelerini tamamlamış ve bu piyasaları açmıştır. Bu alt piyasalarla ilgili olarak "Açık Piyasa İşlemleri", "Bankalararası Para Piyasası" ve "Altın Piyasası"nı değerlendiren incelemelerimiz, önceki yıllarda yayınlanmış bulunmaktadır.

Bu makalede Ağustos 1988'den beri işleyen "Döviz Piyasası"nın temel özellikleri ve işleyiş ilkeleri, Merkez Bankası'nın yönlendirmeleri çerçevesinde belirlenmekte ve değerlendirilmektedir.

ABSTRACT

Central Bank of Turkey and Foreign Exchange Market

In the second half of the 1980's, the Turkish Central Bank completed the regulations concerning the four sub-Markets of the money market. Conclusively these markets initiated to operate effectively. Our studies evaluating "Open Market Operations", "Interbank Money Market" and "Gold Market" were published in recent years.

In this paper, the basic characteristics and operating principles of the "Foreign Exchange Market" which has been in operation since August 1988 under the guidance of the Central Bank, were examined and evaluated.

* Bu çalışmayı okumak ve görüşlerini bildirmek nezaketini gösteren, T.C. M.B. Araştırma Genel Müdürü Ömer ALTAY'a içten teşekkür borçlu olduğumu ifade etmek gereğini duydum.

** Prof.Dr. Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

Anahtar Sözcükler: Döviz piyasası; Merkez Bankası (Türkiye).

Keywords: Foreign exchange market; Central Bank (Turkey).

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında devletin ekonomiyi yönlendirme görevlerinin önem kazanmasıyla birlikte, 1920 yılında toplanan Uluslararası Maliye Konferansı tavsiye kararlarının etkisiyle bu tarihten sonra Dünya'da merkez bankaları yaygınlaştı ve her ülkede ekonomik bağımsızlığı simgeleyen temel kurum haline geldi.

Günümüzde merkez bankalarının görevleri, ülkenin gelişmişlik düzeyine, büyüklüğüne ve benimsediği bankacılık sistemine göre değişmektedir. Bu bankaların ana görevi ülkede fiyat istikrarının sağlanması yönünde hükümetle işbirliği yapmaktır. Bu hedefe yönelik olarak banknot ihraç etme yetkisine sahip merkez bankası, emisyon hacmini bir araç olarak kullanır. Bir başka deyişle merkez bankaları, ulusal paranın iç ve dış değerini koruma ve ekonominin istikrar içinde büyümesini sağlama yönünde, gerekli kararların zamanında alınması ve uygulanması sürecinde hükümetle uyum içinde çalışır.

T.C. Merkez Bankası 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı yasa ile kuruldu. Bankaya banknot ihraç imtiyazı yanında üç temel görev verilmişti: İskonto oranını tesbit etmek ve para piyasasını düzenlemek, "Hazine İşlemleri" yapmak, hükümetle ortaklaşa Türk parasının değerinin korunmasına yönelik kararları almak. Değişen ve gelişen iç ve dış ekonomik koşullara bağlı olarak, T.C. Merkez Bankası yasasında son 25 yıl içinde sık sık yeni düzenlemeler yapılarak, Bankanın görev ve yetkileri genişletilmiştir.

Türk Bankacılık Sistemi, 1980'li yıllarda T.C. Merkez Bankası'nın öncülüğünde ve yönlendirmesiyle, çağdaş ileri bankacılığı yakalama sürecine girmiş ve yeniden yapılanmada önemli mesafeler katetmiştir. Özellikle ekonominin dışa açılması yabancı sermayenin bütün kanallardan ülkeye girişini sağlarken, Türk bankalarının da uluslararası sermaye ve para piyasalarına girmesini kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır.

T.C. Merkez Bankası, 1980'li yılların ikinci yarısında "para piyasası"nın dört alt piyasasıyla ilgili düzenlemeleri tamamlamış ve bu piyasaları açmıştır. Bu alt piyasalardan "Açık Piyasa İşlemleri", "Bankalararası Para Piyasası" ve "Altın Piyasası"nı değerlendiren üç incelememiz yayınlanmıştı. Bu incelememizde Ağustos 1988'den beri işleyen "Döviz Piyasası"nı ele almaya ve değerlendirmeye çalışacağız. Ancak 1990'lı yılların ilk yarısında "para ve sermaye piyasalarını" doğrudan etkileyen üç yeni yasal ve kurumsal düzenleme yürürlüğe girdi. Bunları, ayrıntıya girmeden şöyle sıralayabiliriz:

- T.C. Merkez Bankası'nın görev ve yetkilerinde değişiklik yapan 21.4.1994 tarih ve 3985 sayılı yasa.
- Hazine Müsteşarlığı'nın kuruluş ve görevlerini belirleyen 20.12.1994 tarih ve 4059 sayılı yasa.
- Altın Borsası'nın 26 Temmuz 1995'de faaliyete geçmesi.

Kısaca özetlemeye çalıştığımız Türk Mali Kesimi'nde son on yılda yaşanan yeniden yapılanma ve çağdaşlaşma süreci, Türk bankalarının fon yönetiminde daha başarılı ve verimli olma şansını arttıran bir ortam yaratmıştır. İncelememizi iki ana başlık altında yürütmeye çalışacağız: "Döviz Piyasalarının Temel özellikleri" ve "Türkiye'de Döviz Piyasası". İkinci bölümde özellikle Merkez Bankası'nın belirlediği kuralları ve kullandığı araçları ana hatlarıyla tanımlamaya öncelik vereceğiz.

I-DÖVİZ PİYASALARI

Almanca ve Fransızca'da "devise" sözcüğü Türkçe'de döviz olmuştur. Türk lirası dışında tüm yabancı paralar bizim için "döviz"dir. "Döviz Piyasaları" ülke parası dışında tüm yabancı paraların alınıp satıldığı, dolayısıyla ulusal paranın yabancı paralarla değiştirilebildiği mali piyasalardır. Döviz konusundaki ticari işlemler "kambiyo işlemleri"ni oluşturur. Dünyada işlem hacmi en yüksek mali piyasa döviz piyasasıdır. Bu piyasanın üç önemli merkezi Londra, New York ve Tokyo'dur.

Döviz fiyatlarına "döviz kurları" (exchange rates) adı verilir. Günümüzde döviz kurunun belirlenmesinde iki ana sistem vardır. Birincisi bağlı veya sabit kur sistemi, diğeri esnek veya dalgalı kur sistemidir. Sabit kur sisteminde ülke parası, ABD doları veya Fransız francı gibi gelişmiş ülke parasına veya bir para sepetine bağlanır. 1990 yılı verilerine göre 39 ülke, paralarını ABD dolarına, 14 Afrika ülkesi de Fransız francına bağlamıştır. Bir para sepetini ifade eden SDR ve ECU'e paralarını bağlayan ülkeler de vardır.

Esnek kur sistemini benimseyenler, piyasa koşullarını yansıtan dalgalı kurun gereği olarak paralarının değerini dalgalanmaya bırakmışlardır. ABD ve Kanada doları, İngiliz Sterlini ve Japon Yeni gibi paralar bu grup içinde yer alır. Oysa Avrupa Para Sistemi'ne (EMS) katılmış ülkelerin paraları sabit kurlardan birbirine bağlanmıştır. Türkiye'nin de içinde bulunduğu 23 ülke paralarını dalgalanmaya bırakmışlardır.

"Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 1567 Sayılı Kanun"a dayanarak Türk Hükümeti (Özal) 13.8.1989 tarihinde "32 Sayılı Karar" ile

Türk kambiyo mevzuatında önemli ölçüde serbestleşmeye yönelik kararlar aldı. Başlıca yenilikler şöyledir:

- 1) Türkiye'de yerleşik kişilere sınırsız döviz bulundurma hakkı,
- 2) Yurt dışına çıkışlarda efektif 5 bin \$ veya eşdeğeri döviz çıkarma hakkı,
- 3) Beş bin \$ veya eşiti döviz kadar serbest nakdi sermaye ihracı hakkı verildi.

32 sayılı kararla kambiyo mevzuatında sağlanan liberalleşme süreci, 4 Nisan 1990'da IMF tarafından Türk Lirası'nın konvertibl hale getirilmesinin onaylanması ve tüm ülkelerde kullanılabilir hale girmesiyle tamamlandı.

Dünyamız, son yirmi yılda büyük siyasi, askeri ve ekonomik krizlerle karşılaştı. Bu görülmemiş büyük krizlerin mali piyasalara yansması, döviz kuru, faiz oranı ve fiyatlarda büyük dalgalanmalara yol açmaktadır. Tüm ülkeleri içine alan mali alandaki dalgalanmalar, tüm piyasalarda belirsizliği arttırmakta ve firmaları ciddi risk sorunuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Özellikle iletişim ve bilgisayar teknolojisindeki başdöndürücü gelişme ve değişme, bir yandan döviz piyasalarının bütünleşmesini sağlarken, diğer yandan spekülasyona konu olan döviz işlemlerinin de artmasına ve giderek kontrolden çıkmasına yol açmıştır. Dünyanın iki büyük alacaklısı Japonya ve Almanya Merkez Bankaları'nın müdahaleleri döviz piyasalarında istikrarı sağlamaya yetmemektedir. Avrupa Topluluğu ülkelerinin 1999 yılından itibaren "tek para, tek merkez bankası" uygulamasına geçmeleri halinde istikrar önlemlerinin başarı şansının artacağı ümit edilmektedir.

Türkiye'de "döviz piyasası"nın işleyişine geçmeden önce, genel olarak döviz piyasalarının temel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

- 1)Döviz piyasaları uluslararası gelişmelere açıktır,
- 2)Döviz piyasalarında belirleyici aracı kurumlar, bankalardır,
- 3)Döviz piyasalarında alıcı ve satıcı karşılaşmaz,
- 4)Bu piyasalar, "borsa" şeklinde örgütlenmiş piyasalar değildir,
- 5)Döviz piyasaları "tam rekabet" piyasalarının özelliklerini gösterir,
- 6)Döviz piyasaları 24 saat açıktır ve "spot" işlemler egemendir.

Ülkelerin "döviz bütçeleri"nin açık veya fazlalık vermesi, onların dünya ticaretindeki yerini ve önemini gösterir. Gelişme süreci içindeki ülkeler

kendilerini dışa açtığında, dış ticaret ve cari işlemler dengesini sağlamaları ve korumaları son derece güçleşmektedir. Bu yüzden anılan ülkeler (Türkiye gibi) dış borç kıskacından kurtulamazlar.

II-TÜRKİYE'DE DÖVİZ PİYASASI

T.C. Merkez Bankası'nın temel görevi "ekonomik gelişmeye yardım etmek amacıyla" tüm para piyasalarında istikrarı sağlayacak önlemleri almak, uygulamak ve hükümet ile uyum içinde çalışmaktır. Merkez Bankası yönetimi, yasasında verilen görev ve yetkileri yerine getirirken; Anayasamızın 167. maddesinde belirtilen "Devlet para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işleyişini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri alır.." ilkesini gözönünde bulundurmak durumundadır.

T.C. Merkez Bankası Kanunu'nun 4, 43 ve 53. maddelerinde döviz kurunun belirlenmesi, döviz rezervlerinin yönetilmesi ve her türlü döviz işlemlerinin yürütülmesinde Banka Yönetimi'ne görev ve yetki verilmiştir.

Ağustos 1988 tarihine dek bankalar, döviz satış kurlarını Merkez Bankası'nın günlük olarak belirlediği satış kurunu aşmamak koşuluyla ve kendi işlemlerinde döviz alış kurlarını serbestçe belirliyorlardı. Ancak 1987 yılı başında bankalar dışında kalan döviz işlemi yapmaya yetkili kuruluşlara, döviz alış ve satış kurlarını, Merkez Bankası'nın satış kurunun en fazla %2 üzerinde belirlemesine olanak verilmiştir.

Merkez Bankası bünyesinde bankalar, özel finans kurumları, döviz efektif piyasalarına ilişkin işlemleri Merkez Bankası'nca belirlenen kurallara göre yapabilen ve ilgili müsteşarlıklar tarafından belirlenen yetkili müesseseler ve SPK tarafından belirlenen kıymetli maden aracı kuruluşları işlem yapabilirler. Merkez Bankası Döviz İşlemleri Müdürlüğü, piyasalara aktif olarak katılmamaktadır. Yalnızca Döviz ve Efektif Piyasaları Müdürlüğü gerekli görülen durumlarda Merkez Bankası döviz pozisyonundan döviz ve/veya efektif alımı ve/veya satımı yapabilmektedir.

Döviz ve efektif piyasalarına bankalar, özel finans kurumları, faaliyetine ilgili bakanlıkca izin verilen kuruluşlar ve Merkez Bankası Döviz İşlemleri Müdürlüğü katılmaktadır. Bu piyasalarda tarafsız aracı olmak ve bilgi aktarımında bulunmak görevi "Merkez Bankası Döviz ve Efektif Piyasaları Müdürlüğü"ne verilmiştir. Gerekli görüldüğü hallerde Banka'nın döviz piyasasını yürüten "Döviz İşlemleri Müdürlüğü" piyasalara aktif olarak katılabilmektedir. Merkez Bankası'nın açtığı "döviz piyasası", özellikle bankaları fon yönetimi alanında yeni düzenlemelere zorlamıştır.

Döviz ve efektif piyasalarında 1988 yılının son beş ayında 3948 işlem karşılığında 1,7 milyar dolar iş hacmi gerçekleşmişti. Piyasa 1989 yılında beklenenin çok üstünde gelişerek 27838 işlem sayısına ve 9,8 milyar

dolarlık iş hacmine ulaşmıştır. İşlem hacmi 1994 yılı sonunda 28,5 milyar doları aştı. Bu miktar, 1995 yılında 23,2 milyar dolar oldu.

1-Döviz ve Efektif Piyasaları'na Katılma İlkeleri

Döviz ve Efektif Piyasaları'nda bankalar, Özel Finans Kurumları ve ilgili bakanlıktan onay ve yetki alan kuruluşlar işlem yapabilirler. Adı geçen kuruluşlar piyasalara tam veya kısmen katılabilecekleri gibi, yazılı bildirim yapmak suretiyle piyasaların birinden, birkaçından veya tümünden çıkabilirler. Piyasalarda işlem yapmak isteyen kuruluşlar, içinde bulunduğu kümeye göre belirlenmiş ön koşulları yerine getirmek zorundadır. Bankalar için belirlenmiş dört ön koşul şöyledir:

- 1) Merkez Bankası'nca yürütülen "Açık Piyasa İşlemleri" ile yine Merkez Bankası aracılığıyla işleyen "Bankalararası Para Piyasası"na katılmış olmaları,
- 2) Merkez Bankası şubelerinin en az birinde "Devlet İç Borçlanma Senetleri Deposu" açtırmış bulunmaları,
- 3) Merkez Bankası'na olan döviz yükümlülüklerini yerine getirmeleri ve Banka'nın genelge ve duyurularına uygun olarak döviz pozisyonları yönetmeleri,
- 4) Merkez Bankası'nca hazırlanan Döviz ve Efektif Piyasaları işlemleriyle ilgili taahhütname ve sözleşmeleri imzalamış olmaları.

Türk Bankacılık Sistemi dışında genellikle İslam ülkelerinden gelen sermayenin Türkiye'de bankacılık yapması için (T.Özal'ın girişimleriyle) yaratılmış mali kurumlara "Özel Finans Kurumları" adı verilmektedir. Bu kurumlar için belirlenen iki temel ön koşul vardır:

- 1) Döviz pozisyonlarını Merkez Bankası'nın genelge ve talimatlarına uygun yönetmeleri ve döviz yükümlülüklerini bütünüyle yerine getirmeleri,
- 2) Merkez Bankası'nın konuyla ilgili hazırladığı taahhütname ve sözleşmeleri imzalamış olmaları.

İlgili bakanlıkça belirlenen ilke ve kurallara göre faaliyette bulunmak üzere tayin olunan yetkili kuruluşlar için üç temel önkoşul şöyledir:

- 1) Kararname, tebliğ, genelge ve talimatlar ile belirlenmiş olan esaslara uygun faaliyette bulunmaları,

- 2) Merkez Bankası'na olan döviz yükümlülüklerinin tamamını yerine getirmeleri ve döviz işlemlerini Banka'nın kurallarına göre yürütmeleri,
- 3) Döviz ve efektif piyasaları konusunda taahhütname ve sözleşmeleri imzalamaları gerekmektedir.

Bankalar, Özel Finans Kurumları ve Yetkili Kuruluşların kendileri adına işlem yapacak birimlerin adını, adresini, telefon, teleteks ve telefaks numaralarını; gerçek kişilerin (yetkili) ad, ünvan, işlem limitlerini T.C. Merkez Bankası'nın Döviz ve Efektif Piyasaları Müdürlüğü'ne bildirmeleri zorunluluğu vardır. Anılan kuruluşların herbirinde Merkez Bankası Para Piyasaları ve Fon Yönetimi Genel Müdürlüğü ile Döviz ve Efektif Piyasaları Müdürlüğü görevlilerinin isimleri, telefon ve telefaks numaralarının olması gerekir.

Ayrıca yukarıda sayılan kurum ve kuruluşlar, Merkez Bankası şubelerinde "Efektif Deposu Hesabı" ile "Altın Deposu Hesabı" açabileceklerdir.

Merkez Bankası ilgili yetkili kurum ve kuruluşların herbirine, katılacakları her piyasa için işlem limitleri ve göstermeleri gereken teminat oranlarını, ayrı ayrı bildirmektedir.

2-Döviz ve Efektif Piyasaları'nın İşleyişi

Döviz ve Efektif Piyasaları'nda işlemler, iş günlerinde saat 10-17 arasında yapılmaktadır. Piyasalarda başlangıç olarak, A.B.D. doları, B.Alman Markı ve İsviçre Frangı döviz piyasasında; efektif çeşidi olarak Merkez Bankası'nca alım-satımı yapılan tüm konvertibl efektifler efektif piyasasında işlem görmektedir.

Döviz işlem alt sınırı, döviz işlemlerinde 200.000 dolar veya eşidi ve efektif işlemlerinde 50.000 dolar olarak belirlenmiştir. Teklif ve talepler, en az işlem limitlerinin katları olarak verilmektedir.

İşlem yapacak kurum ve kuruluşlar Döviz ve Efektif Piyasaları Müdürlüğü'ne telefon ederek işlem yapmak istediğini teklif etmek ve taleplerini bildirmek durumundadır. Piyasalarda kuruluşlarca gerçekleştirilmek istenen işlemler ile ilgili teklif ve talepler ve bunların en cazipleri, bilgisayar sistemi (Reuters) ile tüm kuruluşlara iletilmekte ve anında bilgi edinilmesi sağlanmaktadır. Aksi bildirilmedikçe gerçekleşen işlemlerde muhatab Merkez Bankası'dır. Alıcı ile satıcı birbirini tanımaz ve bilmez.

Gerçekleşen her işlem için Merkez Bankası, iki tarafa da birer teyit teleksi çekerek işlemi tamamlar. İşleme katılan kuruluşlar gerçekleşen

işlemlerinden doğan yükümlülüklerini, valöründe yerine getirmek zorundadır.

Piyasalarda bir gecelik (overnight) depo işlemleri ve aynı gün valörle gerçekleştirilecek diğer işlemler hariç teklif ve talepler, ilgili bankaca iptal edilmediği sürece, sonraki günler için de geçerliliğini koruyacaktır. Faize esas alınan vade 360 gün olarak belirlenmiştir. Piyasalarda bir geceden bir yıla kadar depo veya vadeli işlem yapılabilir.

Piyasalarda Türk lirası karşılığı yapılan işlemlerde kurum ve kuruluşlar, Merkez Bankası'nın Ankara şubesinde açtıkları ve Bankalararası Para Piyasası, Açık Piyasa İşlemleri ve Takas için kullandıkları hesapları işletmek zorundadırlar. Sadece ilgili Bakanlığın faaliyetine izin verdiği "Yetkili Müesseseler" in TL. karşılığı işlemlerinde bir bankanın aracılığı zorunlu görülmüştür. Piyasalarda ilke olarak (aksi belirtilmedikçe) toplam teklif veya taleplerin sadece bir kısmı için işlem yapılabilir. Ancak talep sahibi kuruluş, teklif veya talebini yaparken Döviz ve Efektif Piyasaları Müdürlüğü'nden, miktara bağlı kalması veya "Ya Hep Ya Hiç" kuralına uygun olarak işlem yapılmasını isteyebilir.

Bir başka önemli nokta; işlemlerin yürüdüğü aşamada, kuruluşların belirli bir süre içinde belirli bir fiyatla işlem yapılmasını isteyebilmeleridir.

3-Serbest Efektif Depolarının İşleyişi

Döviz piyasası aracı kurumlarının sahip olduğu efektiflerin T.C. Merkez Bankası nezdinde "serbest depolar"da saklanmasına ilişkin belirleyici ilkeler şöyledir:

-Aracı kurumlar ve kuruluşlar depolarını Merkez Bankası'nın Ankara, İstanbul ve İzmir Kambiyo şubelerinde açabilmektedirler.

-Bankalar ve Özel Finans Kurumları bu depo ile ilgili işlemlerini önceden belirleyecekler ve ilgili Merkez Bankası şubesinde serbest tevdiat hesabı bulunan şubeleri aracılığıyla yürüteceklerdir. Yetkili kuruluşlar ise ilgili işlemlerini, önceden anlaşma yaptıkları bir bankanın Merkez Bankası şubesinde müşterisi adına açtığı serbest tevdiat hesabı kanalıyla sürdürebileceklerdir.

-Merkez Bankası, efektiflerin sadece korunmasından sorumludur.

-Aracı kurum ve kuruluşlar, efektif teslimi ve depodan geri alma işlemi yaparken, yetkili kişilerin adlarını, yetki sınırlarını ve imza örneklerini yansıtan belgeyi Merkez Bankası ilgili şubesine sunmak zorundadırlar.

-Saklama için efektif teslim eden her yetkili kurum ve kuruluş "Serbest Efektif Deposu Taahhütnamesi"ni imzalayarak Döviz ve Efektif Piyasaları Müdürlüğü'ne teslim etmek durumundadır. Taahhütname bir yıl geçerlidir.

-Merkez Bankası yetkili şubelerince, yapılan işlemlerin ayrıntısını gösteren bir "Dekont" düzenlenir. Bu dekontlar deponun hareketine ilişkin olup kesinlikle ciro yoluyla devredilemez.

-Teslim sırasında Bankalar, Özel Finans Kurumları ve Yetkili Kuruluşlar düzenleyecekleri listelerde "efektiflerin cinsini", "efektiflerin tutarını" ve "küpür dökümünü" göstermek zorundadırlar.

-Depodan yapılacak teslimler, deponun açıldığı Merkez Bankası şubesinden yapılmaktadır. Sadece Ankara, İstanbul ve İzmir şubeleri arasında "efektif nakli" hizmeti verilmektedir.

-Bankalar, Özel Finans Kurumları ve Yetkili Kuruluşların, depolarına efektif yatırmak, devir yapmak, geri almak gibi işlemleri işgünlerinde 9.00-12.30 veya 13.30-15.30 saatleri arasında yapabilmeleri için, deponun bulunduğu Merkez Bankası şubesine başvurmaları gerekmektedir.

Merkez Bankası şubelerinden birinde Depo Hesabı bulunan kurum ve kuruluşlara sağlanan ek hizmetler şöyledir: "Bozma ve Tümleme Servisi", "Ekstre ve Hesap Özeti Gönderme Servisi", "Efektif Nakli Hizmeti", "Makbuzla Teslimat", "Zaruri Hallerde Efektiflerin Geçici bir Hesapta Saklanması" ve "Ödemelerin Merkez Bankası Şubeleri Arasında Yapılabilmesi" gibi.

4-Döviz Piyasasının İşleyişinde Teminatlar

Döviz ve efektif piyasalarında işlem yapmak isteyen ilgili kurum ve kuruluşların herbiri için Merkez Bankası "Borç Alabilme Limiti" belirlemektedir. Belirlenen limitin dilimlerine göre teminatlar, şöyle öngörülmüştür:

a-%30-%60 fazlası kadar Devlet İç Borçlanma Senetlerini,

b-%5-%10 fazlası kadar Merkez Bankası'nın belirleyeceği muhabirler nezdinde "Döviz Deposu" şeklinde döviz teminatlarını,

c-%10-%15 fazlası kadar Ankara, İstanbul ve İzmir Kambiyo şubelerinde açılacak "Efektif Deposu" şeklindeki efektif teminatlarını,

d-%10-%20 fazlası kadar Merkez Bankası'nın kabul edebileceği yerli veya yabancı bankalarca döviz üzerinden düzenlenmiş "Teminat Mektubu"nu,

e-%10-%20 fazlası kadar vade yapıları Merkez Bankası İdare Merkezi tarafından belirlenen devlet veya hazine kuruluşlarınca çıkarılan bono ve tahvilleri,

f-%10-%15 fazlası kadar Ankara, İstanbul ve İzmir Merkez Bankası Kambiyo Şubeleri'nde kendi adlarına açtıkları "Altın Deposu"nu teminat olarak gösterebileceklerdir.

Bankalar, Özel Finans Kurumları ve Yetkili Kuruluşlar, serbestçe belirleyecekleri teminat çeşitlerinin oranını da belirlemekte özgürdürler. Ancak Merkez Bankası'nın "Teminatlara İlişkin Genel Esasları"nın kısıtlayıcı hükümlerinin dikkate alınması gerekmektedir.

5- 1994 Yılında Döviz Piyasalarında Yaşanan Kriz ve Sonrası

Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın Ekim 1993'den itibaren izlediği iç borçlanma politikası nedeniyle ortaya çıkan likidite fazlasını, Merkez Bankası piyasalardan çekmek için iki uygulamayı birden başlattı. Bir yandan "açık piyasa işlemleri" ve "bankalararası para piyasası" işlemleriyle Türk lirası faizlerini yükseltti, diğer yandan "döviz ve efektif piyasaları"nda satışları artırdı. Başvurulan bu iki önleme karşın, döviz piyasalarında açıklanan kurlar ile piyasa kurları arasındaki marjın %23'e kadar çıkması karşısında 26 Ocak 1994 tarihinde, TL'nin yabancı paralara göre değeri düşürülmüştür. Ancak döviz piyasalarında dalgalanma denetim altına alınamadı. Ocak ayı içinde TL/Dolar kurunda artış %19, Şubat ayında %7, Mart ayında %22 ve Nisan ayında %51 olmuştur. TL'nin hızla değer kaybetmesi karşısında Merkez Bankası ve Hazine çaresiz kalmıştır.

Mart 1994'de Merkez Bankası rekor düzeyde döviz ve efektif satışları gerçekleştirmiş ve "bankalararası para piyasaları"nda bir gecelik faiz oranı rekor sayılan %350 düzeyine çıkarılmıştır. Döviz piyasalarında devam eden "yangın" nihayet Hazinesin 26 Mayıs tarihinde %200 faizli Hazine Bonosu'nun halka arz yoluyla satışıyla söndü. Böylece döviz kurları üzerindeki baskı kalkmış oldu. Hükümetin gerçekten cesaret isteyen "5 Nisan Kararları," ancak anılan "faiz şoku" sonrasında işlemeye başladı. 5 Nisan 1994 kararları ile döviz efektif işlemlerinde uygulanacak kurlar, bankalar, Özel Finans Kurumları, Yetkili Kuruluşlar ve PTT tarafından serbestçe belirlenmeye başlandı. Bu geçişten önce 21 Mart 1994'de Türk Lirası depoları karşılığı döviz depoları piyasası (swap piyasası) faaliyete açılmıştı. 5 Nisan Kararları sonrasında 3 bin dolar ve eşiti işlemler için tesbit edilen ve gün içinde değiştirilemeyen "sabit kur" uygulamasına son verilmiştir.

5 Nisan 1994 Kararları çerçevesinde "1 A.B.D. doları resmi döviz satış kurunun, 1 dolar karşılığında, Türk Lirası alış-satış kotasyonu veren bankalar arasından seçilen 10 bankanın gün içinde saat 15'deki döviz

alış-satış kotasyonlarının ortalamalarının ortalaması esas alınarak belirlenmesine" geçilmiştir. Merkez Bankası, 13 Eylül 1994 tarihinden itibaren başlattığı bir uygulama ile, 1 A.B.D. doları resmi döviz satış kurunun hesaplanmasında, üçer aylık dönemlere göre, Merkez Bankası'na olan zorunlu döviz ve efektif devir ve satışları en yüksek 10 bankanın kotasyonlarını dikkate almaktadır.

Hazine Müsteşarlığı, 7 Aralık 1994 tarihinde yayınladığı tebliğ (94-32/12) ile döviz alım-satımı yapacak kuruluşların merkez ve diğer şubeleri için, ödenmiş sermayelerinin 15 milyar TL. olmasını istemiştir.

Bankalar ile diğer aracı kuruluşların Merkez Bankasına günlük olarak bildirecekleri kurlar, piyasalarda gerçekleşen en düşük ve en yüksek A.B.D. doları ve Alman Markı kurları ile döviz işlemlerinin tümü için uyguladıkları, en düşük ve en yüksek Dolar ve Mark kurlarıdır.

Haziran 1994'ten itibaren döviz kurlarındaki istikrarın sağlanmasında, özetlenen önlemler ve uygulamalar yanında, resmi döviz kurlarının belirlenme şeklinin yeniden düzenlenmesi de etkili olmuştur. Merkez Bankası'nın açıkladığı döviz devir kuru, piyasalarda bir gösterge olarak algılanmakta ve istikrarın sürekliliğini sağlamaktadır. Ayrıca Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinin artmasında da etkili olmaktadır. Bu gelişme, 1995 yılının ilk on ayında "kurda istikrar, rezervlerde artış" şeklinde devam etmiştir.

1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren 7.Plan'da, bir yandan "Merkez Bankası'nın özerkliğini güçlendirici uygulama ve düzenlemeler sürdürülecektir" denirken, diğer yandan "...dış borç kullanımında orta ve uzun vadeli borçlanmaya önem verilecek; kısa vadeli sermaye girişlerinin döviz kurunun rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemeyecek bir yapı içinde gelişmesi sağlanacaktır", görüşüne yer verilmektedir.

6- 1995 Yılında Döviz-Efektif Piyasalarına İlişkin Düzenlemeler

1995 yılı içerisinde Türk lirası-döviz ve Türk lirası-efektif piyasalarına ilişkin olarak, sözkonusu piyasaların para piyasalarında yaşanan gelişmelere uyumunu sağlamak ve etkinliğini artırmak amacıyla aşağıda belirtilen düzenlemeler yapılmıştır.

Merkez Bankası, Nisan 1994'ten itibaren bankalar ve özel finans kurumlarının alışını yaptıkları döviz ve efektiflerde, en az %20 oranındaki kısmın kendisine devredilme zorunluluğunu getirmiştir. Zorunlu devir oranları bu yıl içerisinde kademeli olarak indirilmiş, bankalar ve yetkili müesseselerin döviz ve efektif piyasalarında satabilecekleri ve devredebilecekleri miktarlarda değişiklikler olmuştur. 23 Mart 1995 tarihinde yayınlanan talimat ile, bankalara, özel finans kurumlarına ve

PTT'ye, ihracat ve görünmeyen işlemlerden alışını yaptıkları döviz veya efektiflerin yüzde 18 oranındaki kısmını Merkez Bankası'na devretme zorunluluğu ve ek olarak, yüzde 7 oranındaki kısmını da yine Merkez Bankası bünyesindeki döviz ve efektif piyasalarında satmak veya Merkez Bankası'na devretmek zorunluluğu getirilmiştir. Yetkili müesseselerin ve kıymetli maden aracı kuruluşlarının ise, asgari yıllık 1 milyon ABD doları olmak üzere yüzde 25 oranında zorunlu döviz devri yapmaları gerekmektedir. Bu oranlar 11 eylül 1995 tarihinde bankalar, özel finans kurumları ve PTT için yüzde 16 ve yüzde 4, yetkili müesseseler ve kıymetli maden aracı kuruluşları için yüzde 20; 21 Kasım 1995 tarihinde ise bankalar, özel finans kurumları ve PTT için yüzde 14 ve yüzde 4, yetkili müesseseler ve kıymetli maden aracı kuruluşları için yüzde 18 olarak değiştirilmiştir.

Bankalar, özel finans kurumları, yetkili müesseseler ve kıymetli maden aracı kuruluşlarına, Merkez Bankası tarafından kabul edildiği takdirde yukarıda belirtilen oranların üzerinde zorunlu devir ya da satış yapabileme olanağı tanınmıştır.

Bankaların nezdinde açılan altın depo hesapları için ise, Türk lirası karşılığı alışını yaptıkları altının yüzde 25 oranındaki kısmının ABD doları karşılığı üzerinden zorunlu devir yükümlülükleri olmuştur.

Bu talimat ile getirilen diğer bir düzenleme ise, Merkez Bankası bünyesinde işlem yapamayan yetkili müesseseler ve kıymetli maden aracı kuruluşlarının toplam döviz ve efektif devirlerini piyasalarda işlem yapabilen yetkili müesseseler ve kıymetli maden aracı kuruluşları ve bankalar aracılığıyla döviz ve efektif satarak yerine getirebilmeleridir.

23 Mart 1995 tarihinden itibaren Merkez Bankası, zorunlu devir kurlarının alt ve üst sınırlarını piyasa koşullarına göre belirlenen bir bant aralığında belirlemeye başlamıştır. Bu uygulamada zorunlu devir kuru son üç aylık dönemde zorunlu döviz ve efektif devri en yüksek on bankanın saat 10:00'da bankalararası döviz piyasasında ilan ettikleri alış-satış kotasyonları ortalamalarının ortalaması esas alınarak ve bu ortalamadan yüzde 0,5 oranında düşülerek hesaplanmakta idi. 23 Kasım 1995 tarihinde bu oran yüzde 0,8 olarak değiştirilmiştir. 25 Aralık 1995 tarihli talimat ile "bant uygulaması" durdurulmuştur.

27 Kasım 1995 tarihinden itibaren döviz ve efektif piyasaları bünyesinde vadeli (forward) döviz alım satım piyasası açılmıştır. 27 ve 28 Kasım 1995 tarihli yayınlanan talimatlar ile, 1995 yılı sonuna kadar geçerli olmak üzere, bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseselerin yapmakla yükümlü oldukları zorunlu döviz ve efektif devir veya satışlarını, vadeli piyasadan alınan dövizler hariç, Merkez Bankası'ndan satın alınan döviz ve efektifleri kullanarak yerine getirebilmeleri olanağı sağlanmıştır.

SONUÇ

Son yirmi yılda gelişmiş ülkeler mal piyasalarında fiyat istikrarını büyük ölçüde sağladıkları halde, mali piyasalarda dalgalanmalar devam etmektedir. Dünya'da işlem hacmi günlük bir trilyon doları aşan mali piyasa "döviz piyasası"dır. Bu dalgalanmalar yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır.

Döviz piyasaları üzerinde bazı büyük devletlerin veya kuruluşların bütünüyle egemen olması artık mümkün değildir. Döviz kurlarındaki dizginlenemez dalgalanmalar, "Dünya ekonomisi"nin istikrar içinde büyüme sürecine girmesini engellemektedir. Özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde yaşanan ve çözümsüz hale gelen işsizlik, çok çarpıcı bir göstergiyi oluşturmaktadır. Bu yüzden bazı ülkeler ve çevreler "ayarlanabilir sabit kur sistemi" oluşturulmasını veya "altın standardı"na geri dönülmesini tartışmaya başlamış bulunuyorlar.

Türk bankacılık sisteminde 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren hızlanan yeniden yapılanma ve dışa açılma sürecinin başarıya ulaşmasında T.C. Merkez Bankası'nın yönlendirmeleri ve uygulamaları belirleyici olmuştur. Özellikle 32 sayılı Karar ile Türk kambiyo mevzuatının liberalleşme süreci, 4 Nisan 1990 tarihinde IMF'nin Türk lirasının konvertibl olmasını onaylamasıyla yeni ve nitelikli bir boyut kazandı.

"Özel sektör öncülüğünde sanayileşme", "dışa açılma" ve "Gümrük Birliği"ne katılma gibi hedefleri olan Türkiye, uluslararası ticaretin en etkili ve en hassas piyasası olan "Döviz, Efektif Piyasalarını"da açmak ve uluslararası piyasalarla uyum içinde çalışmak zorunda kaldı.

T.C. Merkez Bankası yönetimi, görece olarak 1993 yılına dek mali piyasalarda istikrarı sağlama yönünde Hükümetler üzerinde etkili olmuştur. 1993 yılının ikinci yarısında başlayan ve 1994 yılının ilk yarısında şiddetlenen mali piyasalardaki belirsizlik, uyumsuzluk ve güven bunalımı iç ve dış spekülâtorlere büyük kazanç fırsatları yaratmıştır. "5 Nisan Kararları" sonrasında adı geçen piyasalarda görece istikrar yeniden kurulmuştur. Bu süreç, Merkez Bankası, Hazine ve DPT arasında kurulan uyumlu ve düzenli çalışmanın sonucu olarak 1996'nın ilk aylarına ulaşmış bulunuyor.

